

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ONA TILI O'QITISHDAGI DOLZARB MUAMMOLAR

Karimova Nargiza Raximovna
Andijon viloyati PMM, MBMTM
kafedra mudiri Pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD) v/b professor

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida ona tili fanini o'qitish jarayonida uchrayotgan dolzarb muammolar, ularning kelib chiqish sabablari hamda ularni bartaraf etishning samarali yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, grammatik bilim, so'z yasalishi, so'z yasovchi qo'shimcha, imlo, lug'at boyligi, matn ustida ishlash, individual yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli texnologiyalar.

Аннотация

В данной статье анализируются актуальные проблемы, возникающие в процессе преподавания родного языка на начальном этапе образования, причины их возникновения, а также эффективные пути их устранения.

Ключевые слова: речевая компетенция, грамматические знания, словообразование, словообразовательный аффикс, орфография, словарный запас, работа над текстом, индивидуальный подход, компетентностный подход, цифровые технологии.

Abstract

This article analyzes the current challenges encountered in the process of teaching the Uzbek language at the primary education level, the causes of these challenges, and effective ways to address them.

Keywords: speech competence, grammatical knowledge, word formation, derivational suffix, spelling, vocabulary, text-based activities, individualized approach, competency-based approach, digital technologies.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim bolaning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatini belgilab beruvchi muhim poydevor hisoblanadi. Ayniqsa, ona tili

fanini samarali o'qitish orqali o'quvchida savodxonlik, muloqot qilish, o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda ifodalash, matnni tushunish, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish kabi hayotiy ko'nikmalar shakllanadi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limining mazmuni va metodikasini zamonaviy ta'lim talablari asosida takomillashtirish dolzarb pedagogik masalalardan biridir. Bugungi kunda ona tili darslarida faqat grammatik qoidalarni yod oldirishga asoslangan yondashuvdan ko'ra, o'quvchining til birliklarini amaliy nutqiy faoliyatda qo'llay olishiga yo'naltirilgan ta'lim muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki grammatik bilimning o'zi o'quvchining nutqiy kompetensiyasi shakllanganini anglatmaydi. O'quvchi o'rgangan qoidasini mustaqil fikrlash, so'z va gap tuzish, matn yaratish hamda real muloqot jarayonida qo'llay olishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich ta'limda ona tili o'qitishning dolzarb muammolaridan biri nazariy grammatik bilim bilan amaliy nutqiy faoliyat o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash masalasidir. Mazkur muammoni 3-sinf ona tili darslarida o'rganiladigan so'z yasovchi qo'shimchalar mavzusi misolida ham yaqqol ko'rish mumkin. O'quvchi "asos", "qo'shimcha", "so'z yasovchi qo'shimcha" kabi tushunchalarni bilishi bilan bir qatorda, ularni so'z tarkibini tahlil qilish, yangi so'z hosil qilish va hosil bo'lgan so'zlarni nutqda qo'llash orqali amaliy faoliyatga aylantirishi lozim.

Asosiy qism. Boshlang'ich ta'limda ona tili o'qitish jarayonidagi muhim muammolardan biri o'quvchilarning o'qish va matnni tushunish savodxonligi bilan bog'liq. O'quvchi matnni texnik jihatdan o'qishi mumkin, biroq undagi asosiy fikrni aniqlash, muhim va ikkilamchi ma'lumotlarni farqlash, voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini anglash hamda matn yuzasidan mustaqil xulosa chiqarishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shuning uchun ona tili darslarida matn ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish zarur. Bunda matnni shunchaki o'qitish emas, balki o'quvchini matn mazmunini tahlil qilishga undaydigan savol va topshiriqlar tizimini yaratish muhimdir. Matnga sarlavha tanlash, asosiy fikrni aniqlash, matndan yangi so'zlarni topish, voqealar ketma-ketligini tiklash, qahramonlarga tavsif berish va matn mazmuni asosida mustaqil fikr bildirish kabi topshiriqlar o'quvchining o'qish savodxonligini rivojlantiradi.

Boshlang'ich ta'limdagi yana bir muhim muammo grammatik tushunchalarni o'quvchiga faqat nazariy tarzda yetkazish bilan bog'liq. O'quvchi qoidani yoddan aytishi mumkin, ammo uni amaliy topshiriqda qo'llashda qiynalishi ehtimoli mavjud. Shu sababli ona tili darslarida grammatik bilimlarni amaliy mashqlar, kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, yangi so'z va gaplar tuzish bilan bog'lash muhimdir.

Bu jihatdan 3-sinf ona tili darslaridagi "So'z yasovchi qo'shimchalarni belgilab chizish" mavzusi muhim amaliy misol bo'la oladi. Mazkur mavzuni o'rganish jarayonida o'quvchi so'zning tarkibini kuzatadi, asos va so'z yasovchi qo'shimchani farqlaydi hamda yangi so'z hosil bo'lish jarayonini anglaydi. Masalan, "bola + lik → bolalik" modelida "bola" asos, "-lik" esa so'z yasovchi qo'shimcha ekanligi ko'rsatiladi. Qo'shimcha asosga qo'shilishi natijasida yangi ma'noli "bolalik" so'zi hosil bo'ladi.

Mazkur misolning metodik ahamiyati shundaki, o'quvchi faqat qo'shimchani topish bilan cheklanib qolmasligi kerak. U, avvalo, asosni aniqlashi, so'z yasovchi qo'shimchani topishi, qo'shimcha yordamida yangi so'z hosil qilishi, hosil bo'lgan so'zning ma'nosini tushuntirishi va uni nutqda qo'llashi lozim. Shundagina grammatik bilim amaliy nutqiy ko'nikmaga aylanadi. Masalan, o'quvchilarga "ish", "gul", "do'st", "bilim" kabi asoslar berilib, ulardan "ishchi", "gulzor", "do'stlik", "bilimdon" kabi yangi so'zlar hosil qilish topshirig'i berilishi mumkin. Keyingi bosqichda o'quvchilar hosil qilgan so'zlari ishtirokida gaplar tuzadilar. Masalan, "Do'stlik inson hayotida muhim ahamiyatga ega", "Gulzor bahorda yanada chiroyli ko'rinadi" kabi gaplar tuzish orqali o'quvchi grammatik bilimni lug'at va nutq bilan bog'laydi. Demak, "so'z yasovchi qo'shimchalar" mavzusini o'qitish faqat morfemik tahlilni o'rgatish vositasi emas, balki o'quvchining lug'at boyligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish, gap tuzish va o'z fikrini ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beruvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Bu esa maqolada ko'tarilgan asosiy muammo — grammatik bilimlarni amaliy nutqiy faoliyat bilan bog'lash masalasining aniq pedagogik ifodasidir.

Yana bir dolzarb muammo o'quvchilarning imloviy savodxonligi yetarli darajada shakllanmasligidir. Ayrim o'quvchilar grammatik qoidalarini nazariy jihatdan bilsalar-da, diktant, bayon, insho yoki mustaqil yozma ish jarayonida ularni to'g'ri qo'llashda qiynaladilar. Buning sabablaridan biri qoidani mexanik yodlashga ortiqcha urg'u berilib, uni amaliy faoliyatda qo'llashga yetarlicha e'tibor qaratilmasligidir. Shuning uchun imlo qoidalarini o'rgatishda amaliy mashqlar, xatolar ustida ishlash, o'z-o'zini tekshirish, o'zaro tekshirish, lug'at diktantlari va ijodiy yozma topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

O'quvchilarning lug'at boyligi va so'zlardan faol foydalanish ko'nikmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham ona tili ta'limidagi muhim muammolardan biridir. Bola qancha ko'p so'z bilsa, o'z fikrini shuncha aniq va mazmunli ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu sababli har bir ona tili darsida yangi so'zlarning ma'nosini tushuntirish, ularni gap va matn tarkibida qo'llash, ma'nodosh va qarama-qarshi ma'noli so'zlarni topish, so'z birikmalari va gaplar tuzish kabi topshiriqlar tizimli ravishda tashkil etilishi lozim. So'z yasovchi qo'shimchalar mavzusi ham lug'at boyligini rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Masalan, bir asosga turli qo'shimchalar qo'shish orqali hosil bo'ladigan so'zlarni taqqoslash o'quvchiga nafaqat so'z tarkibini, balki yangi so'zlarning ma'no jihatdan farqlanishini ham tushunishga yordam beradi. Bunday mashqlar o'quvchining so'z boyligini kengaytirish bilan birga, tilning so'z yasash imkoniyatlarini anglashiga xizmat qiladi.

O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish ham boshlang'ich ona tili ta'limining dolzarb masalalaridan biridir. Bir sinfda bilim darajasi, qiziqishi, o'zlashtirish tezligi va nutqiy imkoniyatlari turlicha bo'lgan bolalar ta'lim oladi. Barcha o'quvchilarga bir xil murakkablikdagi topshiriqlarni berish ayrim o'quvchilarning zerikishiga, boshqalarining esa topshiriqni bajara olmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois differensial va individual yondashuv ona tili darslarining muhim tarkibiy qismiga aylanishi kerak. Masalan, so'z yasovchi qo'shimchalar mavzusida topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra tashkil etish mumkin. Birinchi darajada o'quvchidan berilgan so'zlarning asos va qo'shimchasini aniqlash

talab etiladi. Ikkinchi darajada berilgan asoslardan yangi soʻz hosil qilish vazifasi beriladi. Uchinchi darajada esa hosil qilingan soʻzlar ishtirokida gap yoki kichik matn tuzish topshiriladi. Bunday tabaqalashtirilgan topshiriqlar har bir oʻquvchining imkoniyatini hisobga olish bilan birga, uni bosqichma-bosqich murakkab faoliyatga olib keladi. Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ham ona tili taʼlimining muhim yoʻnalishlaridan biridir. Raqamli resurslar, interaktiv taqdimotlar, elektron topshiriqlar, taʼlimiy oʻyinlar va vizual materiallar oʻquvchilarning darsdagi faolligini oshirishi mumkin. Masalan, soʻz yasovchi qoʻshimchalar mavzusida interaktiv topshiriq orqali soʻzning asosini bir rangda, qoʻshimchasini boshqa rangda belgilash, berilgan asosga mos qoʻshimchani tanlash yoki yangi soʻz hosil qilish vazifalari tashkil etilishi mumkin. Biroq texnologiyadan foydalanishning oʻzi taʼlim sifatini avtomatik ravishda oshirmaydi. Eng muhim jihat texnologiyaning aniq didaktik maqsadga xizmat qilishidir.

Ona tili taʼlimini boshqa fanlar bilan integratsiyalash ham muhim pedagogik imkoniyatlardan biridir. Masalan, tabiiy fanlarga oid matn asosida oʻquvchilar yangi soʻzlarni topish, ularning tarkibini tahlil qilish, soʻz yasovchi qoʻshimchalarni aniqlash va mazkur soʻzlar ishtirokida gaplar tuzishlari mumkin. Shu tariqa ona tili darsi boshqa fanlardan olingan bilimlarni ifodalash va mustahkamlash vositasiga aylanadi. Bu esa oʻquvchining bilimlarini yaxlit tizim sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Muammolarni bartaraf etishning samarali yoʻllari. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun boshlangʻich sinf ona tili darslarini, avvalo, oʻquvchi faoliyatiga yoʻnaltirish zarur. Bunda kommunikativ yondashuvga eʼtibor berilishi lozim. Oʻquvchi til hodisalarini faqat nazariy jihatdan bilib qolmasdan, ularni real muloqot jarayonida qoʻllay olishi kerak.

Grammatik mavzularni oʻrgatishda “qoida — misol” shakli bilan cheklanib qolmasdan, “kuzatish — taqqoslash — tahlil qilish — xulosa chiqarish — amaliy qoʻllash” ketma-ketligidan foydalanish samarali natija beradi. Ayniqsa, soʻz yasovchi qoʻshimchalarni oʻrgatishda oʻquvchi avval soʻzlarni kuzatishi, ularning tarkibini taqqoslashi, asos va qoʻshimchani ajratishi, yangi soʻz hosil qilishi va

nihoiat hosil bo'lgan so'zlarni nutqda qo'llashi kerak. Matn bilan ishlashda ham uch bosqichli tizimdan foydalanish mumkin: matnni o'qishga tayyorgarlik, matnni anglab o'qish va o'qilgandan keyingi ijodiy faoliyat. Bunday yondashuv o'quvchining nafaqat o'qish, balki tahlil qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Darslarda ijodiy topshiriqlardan foydalanish ham muhimdir. Hikoyani davom ettirish, berilgan so'zlar yordamida matn tuzish, rasm asosida hikoya yaratish, matnga sarlavha tanlash, qahramonga tavsif berish kabi topshiriqlar o'quvchilarning tasavvuri va nutqini rivojlantiradi. Grammatik mavzularni ham bunday ijodiy faoliyat bilan bog'lash mumkin. Masalan, o'quvchilar yangi so'zlar hosil qilib, ulardan foydalanib kichik matn yaratishlari mumkin. O'qituvchi o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra tabaqalashtirishi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv har bir o'quvchining o'z imkoniyatlari doirasida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Shuningdek, ota-ona va maktab hamkorligini kuchaytirish zarur. O'quvchining uyda kitob o'qishi, o'qigan matni haqida suhbatlashishi, yangi so'zlarni o'zlashtirishi va kundalik hayotda adabiy tildan foydalanishi maktabdagi ta'lim natijalarini mustahkamlaydi. Boshlang'ich ta'limda ona tili o'qitishdagi dolzarb muammolar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni faqat bitta metod yoki darslikdagi o'zgarish orqali hal etib bo'lmaydi. O'qish savodxonligi, nutqiy kompetensiya, imloviy savodxonlik, lug'at boyligi, grammatik bilimlarni amaliy qo'llash, individual yondashuv va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yagona ta'limiy tizim sifatida qaralishi lozim. Ayniqsa, grammatik mavzularni o'qitishda nazariy bilimni amaliy nutqiy faoliyat bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega.

3-sinfda o'rganiladigan "So'z yasovchi qo'shimchalarni belgilab chizish" mavzusi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Mazkur mavzuni o'qitish jarayoni grammatik bilim, lug'at boyligi va nutqiy kompetensiyani yagona faoliyatga birlashtirish imkonini beradi. Boshlang'ich ona tili ta'limida grammatik mavzularni o'rgatishning asosiy maqsadi faqat qoidani yod oldirish emas, balki o'quvchining til hodisasini kuzatishi, tahlil qilishi, undan yangi birliklar hosil qilishi va ularni o'z

nutqida mustaqil qo'llay olishini ta'minlashdan iborat bo'lishi kerak. Kommunikativ, kompetensiyaviy, integrativ, differensial va o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvlarni uyg'unlashtirish boshlang'ich ona tili ta'limining samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi zamonaviy metodlardan maqsadli foydalanib, grammatik bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lasa, har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olsa, ona tili darslari nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchining fikrlashi, nutqi, lug'at boyligi, ijodkorligi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiruvchi ta'limiy muhitga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.[Matchonov S., 2021.78]
- 2.[Aminova M.A. 2024. 242–245]
- 3.[Mamatqulova M.Sh. 2024. 46]